

LIJEČNICI — SVECI

*Dr Med. univ. Vjekoslav DORN
specijalista za očne bolesti*

»Ljubi bližnjega svoga« jedno je od osnovnih načela usađeno u same temelje kršćanstva.¹ Iz ovoga se programatski razvilo široko polje raznih karitativnih djelatnosti. Veliko područje rada, unutar ovoga, briga je za bolesne, njihovu njegu i liječenje, stare, nemoćne, siromašne i dr. Razumljiv je stoga pozitivan stav kršćanstva prema medicini, liječništvu i ljekarništvu, osobito pak u svojim humanitarno-karitativnim i socijalnim aspektima.²

Poznato je, da su liječnici kao istaknuti članovi zajednice djelovali ne samo na polju svoga znanja i umijeća, već su vrlo često bili aktivno uključeni u druga područja znanosti, umjetnosti i drugih vidova socijalne djelatnosti.

Među liječnicima bilo je i onih koji su postali i značajni članovi vjerskih zajednica. Njihova učenost, humanitarni značaj njihova rada i svjedočanstvo vjere bili su od važnosti za razvoj prvih kršćanskih zajednica. Osobito se pak cijenilo krvno svjedočanstvo vjere i mučeništvo, te je razumljivo, da ih je kršćanska zajednica prihvatila kao izuzetne članove društva i proglasila svetim.

Tradicija, isprva usmena, stvorila je, tijekom vremena, brojne legende zabilježene kasnije u hagiografijama, martirologijima, aktima i pasijama, žitijima i drugim djelima rane srednjevjekovne i druge književnosti. Spomenici kulture kao sakralni objekti, mozaici, kipovi, slike, iluminirani rukopisi, inkunabule i drugi spisi pružaju nam podatke iz života svetaca liječnika, naravno vrlo često bogato ukrašene maštom legendi, ali koji nam uza sve to pružaju stanovite podatke o njima i ukazuju na putove kritičkog istraživanja.

Kult Asklepaja, Higijeje i Panaceje, Hipokrata (oko 460—oko 370) i drugih liječnika iz klasične antike te poganskih božanstava u ranim počecima kršćanstva prelazi na svece-liječnike,³ koji razvojem i širenjem religije postaju široko poznati i popularni zaštitnici od raznih bolesti, patroni bolesnika, bolničkog osoblja i, dakako, liječnika, ljekarnika i općenito zdravstvenog osoblja, kirurških cehova, liječničkih i ljekarničkih udruženja, medicinskih fakulteta i sl.

¹ Biblija, Stari i novi zavjet, Stvarnost, Zgb., 1968., NZ, Mt 22, 34—40; Mk 12, 28—34; Lk 10, 25—27.

² L. Glesinger: Medicina kroz vjekove, Zora, Zgb. 1954. p. 98.

³ ibid. p. 99.

Jedan iz najranijih vremena kršćanstva i među najuglednijima je evanđelističar Luka. Sv. Luka živio je u I. st., rođen u Antiohiji Sirijskoj⁴ kao poganin.⁵ Ovaj učeni, literarno izobraženi Grk bio je po zanimanju liječnik, kasnije pratilac i suradnik velikog apostola kršćanstva sv. Pavla.⁶ Sam sv. Pavao o njemu kaže »predragi liječnik Luka«.⁷ Pedesetih godina I st. Luka dijelom prati sv. Pavla na njegovom II i III misijskom putovanju. Na putu za Rim, 60. g. zajedno doživljavaju brodolom na Malti, a zajedno je sa Pavlom i za njegova boravka i zatočeništva u Rimu 61—68. g.⁸ Pisac iz kasnog II st. o Luki govori, da je ostatak života proveo služeći Bogu i pišući evanđelje, te da je umro neoženjen u dobi od 84 g. u Beociji u Grčkoj.

Lukin literarni opus, Evanđelje i Djela apostolska, pisani 70(?) ili 80(?) godine na grčkom jeziku otmjenom dikcijom i biranim stilom, s velikim smislom za historijsku točnost,¹⁰ svjedoči o njegovoj širokoj helenističkoj kulturi.

Poznati crkveni naučitelj sv. Jeronim (340/45—420) ističe, da je Luka bio čak slavan i poznat liječnik.¹¹ Paulin (Pontius Meropius Paulinus, 353—431 g.) pjesnik i učeni biskup iz Nole označuje Luku pojmom »bis medicus« — liječnikom duše i tijela.¹² Biblijski stručnjaci u Lukinim djelima otkrivaju naglašenu točnost i smisao za medicinsku problematiku.¹³ To se osobito opaža u paralelnim tekstovima Mateja i Marka gdje Luka s mnogo više razumijevanja i obzira, profesionalne kolegijalnosti govori o liječnicima. Zapažena je i nazočnost žena u njegovu djelu, a naročito se osjeća velika pažnja prema siromasima, bolesnicima, djeci, udovicama itd.;¹⁴ dakle, općenito je naglašena socijalna nota, koja još jednom ističe njegovu opću helenističku kulturu i pripadnost humanističko-socijalnoj profesiji.

Majstorstvo riječi i slikovitost opisa u njegovim djelima nadahnula je mnoge umjetnike, pa ga je zato kršćanska predaja učinila slikarom. Luki se pripisuje više slika Blažene Djevice (čuvena Hodigitrija, Gospa Sniježna u S. Maria Maggiore, Čenstohovska Crna Gospa i dr.). No, to su djela kasnijeg nastanka.¹⁵

Na najstarijim ikonografskim izvorima Luka je prikazan kao liječnik. U katakombama Comodille iz VII st. prikazan je kako drži torbu s kirurškim instrumentima i svitak papira.¹⁶ Većinom se inače prikazuje sa svitkom papira kako piše Evanđelje ili pred stalkom kako crta

⁴ B. Duda: Uvodi i napomene u Novi zavjet, u Biblija, Zagreb 1968, Stvarnost, p. 300. i A. Wikenhauser: u Lexicon für Theologie u Kirche (LThK), 2. Aufl., Herder Verl. Freiburg im Breisgau, 1930—38., T. VI. c. 708. spominje stari grčki Prolog Luki iz 2 st. (Eusebius, Historia Ecclesiastica. III. 6. 4)

⁵ Kol 4, 11—14.

⁶ Flm 24.

⁷ Kol 4, 14.

⁸ Dj 16, 10—17; 20, 5—15; 21, 1—18; 27, 1—28, 16.

⁹ A. Wikenhauser, op. cit.

¹⁰ B. Duda, op. cit. p. 300—301.

¹¹ K. Hofmann, u LThK 2, T. VI., c. 708.

¹² L. Strauch: u Reallexicon zur deutschen Kunstgeschichte (RDK), Metzler V., Stuttgart, 1937 ff., Bd. I. c. 1135.

¹³ B. Duda, op. cit. p. 300.

¹⁴ ibid. p. 301.

¹⁵ K. Hofmann: 1. cit.

¹⁶ J. Wilpert: Die römische Mosaiken u. Malereien der kirchlichen Bauten vom 4. —13. Jahrhundert, Freiburg im Breisgau, 1916., Bd. IV. p. 130, 147.

Bogorodicu. U kršćanskoj ikonografiji njegov je amblem krilati vol,¹⁷ kako npr. vidimo na miniaturi Hrvojeva misala iz 1404. g.¹⁸

U našim krajevima Luka se pretežno prikazuje kao evanđelista sa svitkom papira ili knjigom; tako opet na miniaturi Hrvojeva misala.¹⁹ Najčešće pak kako piše knjigu, a uz njega je vol kao simbol. Osobito se doimlje otmjena, gospodska figura markantnog profila glave na oltaru sv. Luke u zagrebačkoj katedrali iz 1703. g. Izvanredni bujni prikaz ustreptalog, dinamičnog baroka nalazimo u crkvi Marije Sniježne u Belcu, djelu pavlinskih(?) umjetnika iz polovice (oko 1746. g.) 18. st.²⁰ Iz istog je vremena (1739—42) u crkvi i freska pavlinskog majstora I. Rangera (1700—1753); tu je Luka prikazan kao slikar.²¹ Ranger je u svojoj najzrelijoj dobi (1749. g.) ponovo prikazao Luku evanđelistu na fresko-slici u pavlinskoj crkvi sv. Jeronima u Štrigovi,²² a A. Lerchinger (oko 1720—iza 1787) je istom temom ukrasio (1772. g.) strop svetišta zavjetne crkve M. B. Jeruzalemske na Trškom Vrhu.²³

Budući da je Luka bio veliki umjetnik riječi i budući da ga predaja prikazuje slikarom, slikari ga uzimaju za svoga zaštitnika. Po njemu je prozvana stara slikarska bratovština iz 15. st. u Lübecku; 1588. g. u Rimu i drugdje.²⁴

Luka, liječnik po profesiji, postao je zaštitnikom liječnika (tako u Bordeauxu, u Amiensu i dr.), medicinskih fakulteta npr. u Beirutu, Montrealu, Leuvenu²⁵ liječničkih udruženja i drugih zdravstvenih ustanova. U nekim zemljama liječnici imaju gilde, bratovštine sv. Luke s međunarodnim tajništvom u Parizu. Od 1922. godine u Belgiji radi *Société Médicale de St. Luc*, a u Austriji takvo udruženje radi od 1932. g. sa svrhom da promiče temeljne etičke i kršćanske norme i uvodi ih u zvanje i praktični rad, medicinski studij i drugo.²⁶

U narodnim običajima na Lukin dan (18. X) daju se npr. »Lukine ceduljice« stoci uz hranu, uz svečev zagovor protiv bolesti i pošasti. Zajedno s drugim evanđelistima zaziva se u narodu za blagoslov vremena, kod bolesti očiju itd.²⁷

Među svecima, osobito na kršćanskom Istoku, *Hagioi anargyroi*, sveti liječnici, vraći, koji su naziv »besrebrni« ili »bezmitni« stekli besplatnim liječenjem i njegovom bolesnika uživaju posebno veliki ugled, napose zbog toga što su u svom liječničkom radu praktično liječili, pomagali bolesnicima lijekovima, instrumentima, savjetom, a ne pomoću čudesa.²⁸

¹⁷ O. Wimmer: Die Attribute der Heiligen, 2. Aufl. Tyrolia Verl., Innsbruck, Wien, München, 1966., p. 144.

¹⁸ M. Pantelić: Povijesna podloga iluminacije Hrvojeva misala, Slovo, 20: 66 (1970), Tab. XXIV., sl. 3.

¹⁹ ibid. p. 66, Tab. XVII., sl. 3.

²⁰ A. Schneider: u Hrvatska Enciklopedija (HE), T. II. p. 348—50, 1941

²¹ V. Noršić: Opis nove žup. crkve Bl. Dj. Marije u Belcu 1758 g., Starine JA., 44: 7—24 (1952)

²² A. Horvat: Spomenici arhitekture i likovnih umjetnosti u Međumurju, Konzervat. zavod, Zgb., 1956. p. 102—103.

²³ G. Szabo: Kroz Hrvatsko Zagorje, Knj. Vasić, Zgb. 1939. p. 54—55.

²⁴ K. Hofmann: 1. cit.

²⁵ A. Pazzini: I santi nella storia della medicina, Roma, 1937. pp. 126—133.

²⁶ K. Hofmann: 1. cit.

²⁷ ibid.

²⁸ A. Chatziniolaou: Hl. Arzte, Heilige im Reallexicon zur Byzant. Kunst (RByK), Bd. II., A. Hiersemann, Stuttgart, 1971., c. 1077.

Osobito su pak poznati i široko popularni sv. mučenici *Kuzma* i *Damjan* (27. IX). Po legendi bili su braća blizanci, porijeklom iz Arabije, koji su kao liječnici živjeli u Aegae (danas Ajas) u Ciliciji i besplatno liječili, a za vrijeme Dioklecijanovih progona kršćana (303—305. g.) mučeni na razne načine i pogubljeni.²⁹

Postoje vjerodostojni podaci o dvojici ranih mučenika tih imena, mučenih u Cyrrhusu (danas Killis) u Siriji. Od 5. st. naovamo štovanje Kuzme i Damjana, počevši na Istoku, ubrzo se proširilo po svim tada kršćanskim krajevima. Ovo također svjedoči da su odista postojali i podnijeli krvnu žrtvu i mučeništvo. O rasprostranjenosti štovanja braće liječnika svjedoče i stara zdanja, podignuta u njihovu čast, a napose ikonografski prikazi s konca 4. st., koji su sve brojniji od 6. st.³⁰ U ikonografiji se obično prikazuju mladi, odjeveni u duge oprave, često ukrašene; drže liječničke instrumente u rukama, pincete, pyxe s ljekovitom masti, kovčežice s lijekovima, žlice, lancete, bočice, stručak ljekovitih trava, liječničku torbu i dr.³¹

U našim krajevima nalazimo dosta brojne ikonografske primjere. Ističemo mozaik u sjevernoj apsidi Eufrazijeve bazilike u Poreču iz sredine 6. st., koji spada među najstarije na svijetu.³² Kao primjer iz našeg srednjovjekovnog slikarstva navodimo fresko-slikarije majstora Ivana iz Kastva u crkvi Sv. Trojstva u Hrastovlju iz 1490. g., gdje jedan od sv. liječnika drži ljekarnički mužar i tučak, a drugi posudu sa ljekovitom masti.³³ I. Ranger, veliki majstor našeg baroknog fresko-slikarstva 1740. g. slika ljekarnu pavlinskog samostana u Olimju i naravno sv. liječnike Kuzmu i Damjana kraljevski bogato ukrašene hermelinom kako drže posudu sa ljekovitom masti i bočicu sa lijekom.³⁴

Istakli bismo napose gotovo nepoznate iluzionističke fresko-slikarije u župnoj crkvi u podravskom Kuzmincu³⁵ iz 1770—84. g., gdje vidimo Kuzmu i Damjana kako liječe slijepe, hrome, bolesne i opsjednute, sve dato u plastičnoj dinamici koloriranog baroknog slikarstva.

Retabl župne crkve sv. Kuzme i Damjana, iz 1756. g. u Vrhovcu kod Ozlja³⁶ sa slikom i kipovima sv. liječnika prava je mala ljekarna. Na slici gore uz sv. Kuzmu vidi se polica sa ljekarničkim stojnicama na kojima su, uz nekad univerzalne i svemoćne ljekarije kao terijak i mitridatikum, ispisane i droge iz čisto racionalne medicine, ambra, gummi (guajaci, gutte?), sandaraca, china, i pripravci kao terra sigillata, aqua regis, liquor, granis, a do nogu su ljekarnički mužar i nekad vrlo popularna i zagonetna biljka mandragora. Na stolu uz sv. Damjana, koji drži posudu sa ljekovitom masti, vidi se stojnica sa natpisom »angina«, bočica za urin i kirurški instrument. Uz kip sv. Kuzme, koji proučava liječničku proskripciju u obliku velikog recepta vidimo stoj-

²⁹ O. Wimmer: *Handbuch der Namen u. Heiligen*, 3. Aufl. Tyrolia V. Innsbruck, Wien, München, 1966. p. 332.

³⁰ J. P. Kirsch: u *LThK* 2, Bd. c.

³¹ A. Chatziniolaou: op. cit. c. 1077—82.

³² J. Maksimović: *Ikonografski program mozaika u Poreču*, Zbor. Rad. VIII. 2 (1964) 256—257.

³³ B. Fučić: *Istarske freske*, Zora, Zgb., 1963., Katalog, p. 22.

³⁴ F. Minařik: *Historična lekarna v sliki in besedi*, Maribor, 1955.

³⁵ A. Horvat: u *Enciklopedija likovnih umjetnosti* (ELU), Leksikograf. zavod, Zagreb, 1959—66., T. 3. p. 268. *Kronografi spominju godine 1772. i 1780.* (op. p.)

³⁶ E. Laszowski: *Grad Ozalj i njegova okolina*, Braća Hrv. zmaja, XLIII., Zgb., 1929. p. 52.

nice s natpisima magnesia, ricinus, creozot, a pored Damjana s posudom ljekovite masti, stojnice s drogama rhabarbera, morfija i (al)-kalija.

Kuzma i Damjan široko su prihvaćeni kao zaštitnici, patroni liječnika, apotekara, raznih staleških društava^{36a} i drugih ustanova. Poznato je, da su oni bili zaštitnici čuvene firentinske obitelji Medici, što više pojedinih zemalja (Češke), krajeva i gradova (Essen, Firenze, Goslar, Prag, Salamanca, Zürich). Tako je kod nas otok Lastovo pod njihovim zaštitništvom,³⁷ a u prošlosti se je otok Pašman nazivao i *insula St. Damiani*.³⁸ Mnogi kirurški i ljekarnički cehovi, pa i kod nas, nose njihovo ime. Tako je poznat ceh varaždinskih kirurga i brijača sv. Kuzme i Damjana iz 17. st.; 27. rujna, dan Kuzme i Damjana bio je obilježen proslavom cehovskih članova.

Sv. Pantaleon, iako na Zapadu rjeđe spominjan nego njegovi kolege Kuzma i Damjan, ima isto tako staru predaju, koja se duže održala na kršćanskom Istoku na kojem se, osim što se ubraja u hagioi anargyroi, časti i kao megalomartyr i thaumaturgos.³⁹

Kult sv. Pantaleona povezan je s Bitinijom, gdje je car Justinijan, u Nikomediji (danas Ismid), obnovio i ponovo podigao crkvu njemu u čast.⁴⁰ Po rano nastalim legendama, izobražen u filozofiji i retorici postade »arte medicus quam quidem edoctus erat ab Euphrosyno medicorum celeberrimo«,⁴¹ a proslavivši se liječničkim umijećem postade tjelesnim liječnikom cara Galerija.⁴² Zbog zavisti drugih liječnika u vrijeme Dioklecijanovih progona 303—305. godine, optužen i kao kršćanin podvrgnut raznim mukama. Kad mu konačno bi odrubljena glava, iz nje poteče mlijeko umjesto krvi.⁴³

U bizantskoj umjetnosti Pantaleon obično drži mali križ, liječničku spatulu, lancetu, posudu sa ljekovitom masti, bočicu ili kutiju sa lijekovima.⁴⁴ Na Zapadu od 15. stoljeća, slijedeći legende, Pantaleona se prikazuje privezana za maslinovo drvo rukama iznad glave, prikovanim za drvo ili samu glavu.⁴⁵ Kako u bizantskoj umjetnosti tako je i na Zapadu gotovo obvezno prikazan bez brade i bez brkova. Pantaleon spada u najljepše mladenačke likove svetaca ozbiljnog lica i kovrčave kose.

Iz 12. stoljeća sv. Pantaleon u Nerezima kod Skopja spada među najistaknutije likove sveca na bizantskim freskama. Pantaleon je pri-

^{36a} U 13. st. osnovana je u Parisu kirurška bratovština Collège de Saint-Côme, značajna za povijest francuske kirurgije, koja je vremenom prerasla u Société Saint-Côme. Po R. Bouissou: Histoire de la médecine, Larousse, Paris, 1967, pp. 108, 182, 219.

³⁷ C. Fisković: Lastovski spomenici, Izd. Konz. zavod. Dalm. Split, 1966., P. o. iz Prilozi povjesti umjetnosti u Dalmaciji, 16.

³⁸ I. Ostojić: Benediktinci u Hrvatskoj, Izd. Benedikt. priorat, Split, 1964. T. II. p. 222.

³⁹ A. Biglmair: LThK 2, T. VII. c. 918.

⁴⁰ D. Attwater: The Penguin Dictionary of Saint, Penguin Books Ltd., Harmondsworth, Middlesex, England, 1970. p. 264.

⁴¹ Synaxarion imperat. Basilii, Tom. I. Julii, p. 696.

⁴² D. Attwater, op. cit. Po nekima Maximiana, tako Acta Sanctorum, F. Glavinić, O. Wimmer i dr.

⁴³ Slikoviti opis na čakavštini donosi Glavinić u djelu: »Czvit Szvetih toyest sivot Szveti. Od kih Rimska Czrikua cini sspominak. Prenessen, i sslosen na Haruatski yezik Catholonskim obicajem. Po O. F. Franciscv Glavinichv, Istrianinv . . . V Bnecich, M. D. CCII. Po Mikuli Pezzanu.« p. 147.

⁴⁴ L. Réau: Iconographie de l'art chretien, Tom. III/2. p. 1024—26., Press. Univ. Paris, 1958.

⁴⁵ H. L. Keller: Reclams Lexicon der Heiligen u. der biblischen Gestalten, 2. Aufl Ph. Reclam J. Stgt., 1970. p. 407—408.

kazan kako drži kutiju s lijekovima. Inače freske u Nerezima iz 1164. godine po vještini slikanja i shvaćanju čovjekove figure označavaju znamenit datum u bizantskom slikarstvu.⁴⁶

U prvo desetljeće 14. st. spada ikona sv. Pantaleona koja se danas nalazi u muzeju manastira Hilandara na Atosu. Ova umjetnički osobito značajna ikona predstavlja sveca kako u desnoj ruci drži liječnički skalpel, a u lijevoj kovčežić sa lijekovima.⁴⁷

Iz šesnaestog stoljeća je velika oltarna slika (iz 1587. godine: prikazuje sv. Pantaleona kako ozdravlja jednog dječaka. Ta je oltarna slika djelo Paola (Caliari) Veronese (oko 1528—88) u Veneciji u župnoj crkvi San Pantaleone.⁴⁸

Vrijednom rokoko inventaru hrama sv. Pantaleona u Pavlovcu kod Velikog Grđevca (kotar Bjelovar) pripada ikona sv. vrača, velikomučenika, nastala vjerojatno oko 1781. g.⁴⁹

U teškim socijalnim i ekonomskim prilikama pučkih slojeva u srednjem vijeku, poslije haranja kužnih pošasti, a osobito iz vremena velike epidemije kuge 1346—53. g., strahovite »crne smrti«, u narodu alpskih i susjednih zemalja proširilo se štovanje 14 svetih pomoćnika u nevolji, a koje je u stvari izražavalo sve nevolje, potrebe, želje i molbe naroda.⁵⁰ Nije slučajno da se među njima, koji se zazivaju kod raznih bolesti, našao medicus medicinae universae — Pantaleon. Ikonografske prikaze 14 svetih pomoćnika, pa među njima i Pantaleona susrećemo i u nas.

Navodimo sliku baroknog majstora A. Cebeja (1722—iza 1774), nastalu 1750/74. godine, danas u Diecezanskom muzeju u Zagrebu, gdje među 14 svetaca pomoćnika prepoznajemo Pantaleona po karakterističnom položaju ruku.⁵¹ Mladoliku pojavu Pantaleona, odjevenog u odjeću liječnika, na valjda posljednjoj slici 14 svetih pomoćnika u nas,⁵² djelu F. J. Mückea (1819—1883), nalazimo u župnoj crkvi u Gornjem Vrapču kod Zagreba.

Uz Pantaleona spominjemo i sv. Jermolaja, kojega pravoslavna crkva časti kao sv. vrača. *Hermolaus* (Ermolao), † 303/5? godine, bio je svećenik,⁵³ koji je po legendi priveo Pantaleona kršćanstvu.⁵⁴ Po nekima se i on ubraja u anargyre, pa ih stari zoografi ponekad i zajedno prikazuju.⁵⁵

Podaci o Pantaleonu liječniku počivaju na vjerodostojnoj predaji; a o tome svjedoče i najstariji ikonografski prikazi. Pantaleon je tako postao prije svega zaštitnik liječnika, zatim medicinskog osoblja, primalja i dr. (po relikvijama zaštitnik gradova Kölna, Ravella, Troyesa;

⁴⁶ O. Bihalji—Merin: Freske i ikone; Srednjevek. umet. Srbije i Makedonije, Izd. Prosveta, Bgd., 1960. p. 8.

⁴⁷ S. Radojčić: Ikone sa Balkana (Sinaj, Grčka, Bugarska, Jugoslavija) Izd. Jugosl. Bgd. — Blgar. Hudožnik, Sofija, 1970. p. 91., tab. 177.

⁴⁸ G. Piovone: L'opera completa del Veronese, *Classici dell'arte*, Ed. Rizzoli, Milano, 1968. T. 20. p. 307., tab. 64.

⁴⁹ Ikonostas je slikao majstor J. C. Grabovan (o. 1720—iza 1783); o ovom A. Horvat, ELU, T. 1. p. 261. i M. Kolaric: Srp. umetnost 17. veka, Bgd. 1954. p. 26.

⁵⁰ O. Wimmer: Handbuch, p. 394—396.

⁵¹ K. Dočkal: Dijecezanski muzej nadbiskupije zagrebačke, II. dio, Zgb. 1944. p. 123., Inv. br. D. M. 887.

⁵² Osim spomenutih, prikaze 14. sv. pomoćnika vidjeli smo u zavj. cr. na Trškom Vrhu, ž. cr. u Jamnici Pisarovinskoj, franjevačkom samostanu u Virovitici (ranije u Ivanić Kloštru), a u literaturi se spominje još u ž. cr. u Sv. Ivan Zelini i oltar u crkvi u Koprivničkim Bregima.

⁵³ J. M. Sauget: u *Bibliotheca Sanctorum* (BS), Instit. Giovanni XXIII, Citta Nova Ed., Roma, 1961—1970., T. 5. col. 66—67.

po ampulama mlijeka — dojkinja i dr.). Zaziva se kod raznih bolesti, osobito glavobolje i sušice, kod bolesti stoke, ljetnjeg nevremena (go-dišnja svetkovina: 27. srpnja) i dr.⁵⁶

Sv. Cyrus, liječnik iz Canopusa i *Johannes*, Arapin, vojnici, katekumeni bili su, po legendi, mučenici u Aleksandriji u vrijeme Dioklecijanovih progona.⁵⁷ *Sv. Ćiril Aleksandrijski*, da bi potisnuo poganski kult Isis Medica u Menuthisu kod Canopusa, dao je oko 610/623. g. prenijeti njihove relikvije iz Aleksandrije u Menuthis.⁵⁸ Arapskim osvajanjima svetište u Menuthisu je propalo, a samo mjesto nosi i danas ime Abukir, čuvajući u nazivu uspomenu na »oca Kira«. Preko heleniziranih Egipćana kult Cira i Ivana došao je u Rim.⁵⁹ U S. Maria Antiqua, u kapeli sv. liječnika, na freskama s početka 8. stoljeća prikazan je Abukir u klasičnoj odjeći, a u srednjem brodu crkve s liječničkim kovčezicom i žličicom.⁶⁰

Cyrus i Johannes ubrajaju se među najpoznatije anargyre. Sveti »besrebrnici« općenito, bili su posebno poštovani, osobito kao čudotvorni iscjelitelji u sredini u kojoj su epidemije i bolesti često nemilosrdno harale. Razumljivo je stoga, da se ikonografski prikazi svetih liječnika nalaze na istaknutim mjestima u sakralnim objektima.⁶¹ O tome svjedoči obilje vrijednih ikonografskih primjera u Srbiji i Makedoniji, no tragove kulta srećemo općenito u mediteranskom području.⁶²

Sa kršćanskog Istoka je i *sv. Cezarije Nazianski* (330—369), mlađi brat velikog crkvenog oca učitelja sv. Grgura Nazianskog. Cezarij je u Aleksandriji učio retoriku, filozofiju, geometriju i astronomiju, a napose medicinu. Bio je dvorski liječnik u Carigradu u vrijeme Konstantina, Julijana Apostate, a Valens ga je 364. godine imenovao upravite-ljem Bitinije.⁶³ Po bratovljevima savjetima i savjetima zajedničkog prijatelja sv. Bazilija Velikog povukao se u privatni život i umro 369. godine.⁶⁴

Drevne kršćanske zajednice Istoka sačuvala su uspomene na svoje istaknute članove liječnike-mučenike. *Sv. Diomed*, rođen u Tarzu, učio je medicinu u Carigradu,⁶⁵ bio je liječnik i jedan od mučenika pod Dioklecijanom, u Niceji u Ciliciji.⁶⁶

Sv. Julijan djelovao je kao liječnik u Emesi⁶⁷ (danas Homs), gdje je u vrijeme Numerijana, podnio mučeničku smrt.⁶⁸ *Sv. Antioh* bio je

⁵⁴ Acta Sanctorum ... (AA. SS.) ex Latinis et Graecis, aliorumque primigenia veterum Scriptorum phrasi, collecta, digesta, commentariusque et observationibus illustrata. Antverpiae, apud Jacobum du Moulin, MDCCXXIX. De S. Hermolao presb., AA. SS. Julii, VI. pp. 426—429.

⁵⁵ Tako npr. u Kastoriji, Ai Stratego Manes u Grčkoj, a kod nas u Pečkoj Patrijaršiji, manastirima Pivi i Hopovu i dr.

⁵⁶ A. Biglmair: op. cit., col. 918.

⁵⁷ AA. SS. Jan. III. 696 ff.

⁵⁸ J. P. Migne: Patrologia Graeca (PG), 161 Bde., Paris, 1857—66; 1. cit. PG 77, 1099 f.

⁵⁹ G. Graf: LThK 2. Bd. 3. c. 115.

⁶⁰ H. Aurenheimer: Lexicon der christlichen Ikonographie, Hollinek, Wien, 1959. ff. Bd. 1. p. 6.

⁶¹ S. Petković: Zidno slikarstvo na području Pečke patrijaršije 1557—1614., Mat. Srpska, Novi Sad, 1965. p. 68.

⁶² B. Duda prenosi usmene podatke B. Fučića o zanimljivom nalazu na lokalitetu *Šinšer*, na otoku Krku, gdje je nekad postojala crkva, koju su rumunjski doseljenici posvetili »sv. Senširu« (St. Cyr). Kult sv. Senšira, paljenjem svijeća 31. siječnja, uz zagovor o zdravlju, očuvao se do nedavne prošlosti.

⁶³ G. D. Gordini: BS. T. 3. col. 1151—52.

⁶⁴ AA. SS. Feb. III. Paris, 1866. pp. 496—502.

⁶⁵ T. Becquet: BS. T. 4. col. 629—630.

⁶⁶ AA. SS. Aug. III. Venezia, 1756. pp. 266—270.

liječnik iz Sebaste (danas Sivas) u Armeniji. Spominje se, da je liječio bolesne i nemoćne u Galaciji i Kapadociji,⁶⁹ a zbog vjere bio je osuđen na smrt, te mu je odrubljena glava, najvjerojatnije u vrijeme Dioklecijanovih progona.⁷⁰

Pravoslavna crkva među sv. vrače ubraja i sv. *Andronika*, »panonskog apostola«⁷¹ i sv. *Oresta* iz Tiane u Kapadociji.⁷² Po grčkoj legendi Orest je bio gradski liječnik u Tiani, koji je zbog kršćanstva mučenički pogubljen za vrijeme Maksima, Dioklecijanovog prefekta Kapadocije.⁷³

Od liječnika, čija je uspomena sačuvana na Zapadu, spominjemo sv. *Ursicina Ravenskog*.⁷⁴ Po legendi Ursicinus je bio liječnik iz Ilirije; dakle, čovjek iz naših krajeva koji je, ohrabren od sv. Vitalisa,⁷⁵ hrabro podnio krvno svjedočanstvo vjere na mjestu *Ad palmam* u Ravenni, gdje je i sahranjen. U Ravenni se časti njegova uspomena napose u crkvi San Apollinare in Classe, gdje je i prikazan na vrijednom mozaiku iz prve polovine VI stoljeća.⁷⁶

Sv. *Juvenal* bio je, po predaji, biskup (369—376. g.) u mjestu Narni u Italiji.⁷⁷ Srednjovjekovni životopisi vele da je bio liječnik, porijeklom iz Afrike, koji je kao biskup podnio mučeničku smrt.⁷⁸

Patron Vicenze je mjesni svetac *Leonzio*,⁷⁹ liječnik. On je po jednom opisu muke iz 14. stoljeća s bratom Carpoфорom rodом iz Arabije.⁸⁰ Mučen je bio u vrijeme Dioklecijanovih progona u Aquilei odakle su njegove relikvije prenešene u Vicenzu.⁸¹

I u novijoj povijesti bilo je svetaca mučenika. Među kanadskim misionarima, isusovcima iz 17. st., bio je Francuz *René Goupil* (1607—1642), kirurg-liječnik.⁸² Tridesetpetogodišnji Goupil pao je kao prva žrtva pod tomahavkom neprijateljskih Irokeza 29. rujna 1642. g., u mjestu Ossernenon, danas Auriesville, New York.⁸³

Ovdje nam valja spomenuti i svece koji su studirali medicinu, no životni su ih putevi drugdje proslavili. Sv. *Kodrat Korintski* učio je medicinu, a mučeništvo pod carem Decijem donijelo mu je glas svetosti.⁸⁴ *Filip Benizi* (1233—1285), iz Firenze, studirao je medicinu na čuvenoj medicinskoj školi u Padovi. Stupio je u red Servita. Kasnije je čak bio kandidat za papu. Učen, dobar govornik, uopće agilna i markantna osoba, utjecao je na društvena i politička zbivanja svoga vremena.⁸⁵ O ovome djelomično govori i natpis ispod njegova poprsja u

⁶⁷ J. M. Sauget: BS. T. 6. c. 1195—97.

⁶⁸ AA. SS. Feb. I. Anversa, 1658. pp. 777—778.

⁶⁹ G. Lucchesi: BS. T. 3. c. 1299—1300.

⁷⁰ AA. SS. Julii, IV. Venezia, 1758. pp. 25—26.

⁷¹ AA. SS. Maii, IV. Venezia, 1740. p. 4.

⁷² J. M. Sauget: BS. T. 9. c. 1228—1231.

⁷³ Bibliotheca hagiographica Graeca (BHG 2), Ed. Socii Bollandi., 2. ed., Bruxelles, 1909., p. 158. nn. 1383—84.

⁷⁴ G. Lucchesi: LThK, 3. Aufl. 1965., Bd. 10. c. 570.

⁷⁵ J. P. Migne: Patrologia Latina (PL), 217. Bde. c. Bd. Index, Paris, 1878—90., 1. cit. PL 17: 822 ff.

⁷⁶ G. Lucchesi: BS. T. 12. c. 858—60.

⁷⁷ P. Grosjean: Analecta Bollandiana, 51 (1936) 168 ff.

⁷⁸ A. P. Frutaz: LThK 3. Bd. 5. c. 1232.

⁷⁹ A. Amore: BS. T. 7. c. 1323—24.

⁸⁰ Na ugled koji je imala arapska medicina u Srednjem vijeku, upućuju i navodi o porijeklu nekih liječnika svetaca.

⁸¹ AA. SS. Aug. IV. Venezia, 1752. pp. 32—35.

⁸² G. Goyan et G. Rigaut: Martyrs de la Nouvelle-France, Bibl. des Missions, Mémoires et docum., vol. Ier, Edit. Spes, Paris, 1925. p. 106—120.

⁸³ D. Attwater: op. cit. p. 296.

⁸⁴ BHG 2. p. 119. n. 375. i G. Lucchesi: BS. T. 10. cc. 1271—72.

⁸⁵ D. Attwater: op. cit. p. 284.

crkvi Servita SS. Annunziata u Firenzi.⁸⁶ Oltarna pala u istoj crkvi prikazuje ga kako ozdravlja bolesno dijete, a u predvorju je znameniti ciklus fresaka Andrea del Sarta (1486—1530) o sv. Filipu Benizi (iz 1509—1510. g.), od kojih više njih s medicinskom tematikom.⁸⁷

Bertilla Boscardin (1888—1922), svetica našeg vijeka, proslavila je stalež i zvanje medicinskih sestara. Kao pripadnica reda sv. Doroteje u Vicenzi radila je kao sestra pomoćnica na bolničkom dječjem odjelu u Trevisu. Za vrijeme zračnog napada 1917. g., u toku I svjetskog rata, istakla se izvanrednom požrtvovnošću i hrabrošću. Nježna i slabog zdravlja ubrzo umire. Za sobom ostavlja divan primjer jednostavnosti i posvećenosti svome zvanju.⁸⁸

Sv. Katarina iz Genove (Catherina Fieschi-Adorno, 1447—1510) gotovo tri desetljeća dvorila je i njegovala bolesne u genovskoj bolnici Pammatone⁸⁹ gdje je od 1490—1946. g. bila i predstojnicom.⁹⁰ Posebno se brinula za kužne bolesnike, a 1500. g. osnovala je i Ospedale degli Incurabili.⁹¹

Ovaj prikaz moramo upotpuniti likom medicinskog laika *sv. Ivana od Boga* (1495—1550),⁹² organizatora prve sistematski provedene skrbi o bolesnim, nemoćnim i umobolnim. Poslije nestalnog života punog promjena, posvetio se duhovnom životu i neviđenim entuzijazmom započeo rad na karitativnom polju.⁹³ God. 1540. utemeljio je bolnicu »Caridad« u Granadi, a iz ovog pionirskog rada 1586. godine razvio se red Milosrdne braće (Ordo hospitalarius s. Joannis de Deo).⁹⁴ Godine 1930. Ivan od Boga proglašen je zaštitnikom bolnica, bolesnika i osoblja za njegu bolesnika. U Zagrebu je 1804. godine započela s radom Zakladna bolnica Milosrdne braće, koju vode pripadnici reda sv. Ivana od Boga sve do 1918. godine.⁹⁵ U inventaru bolničke kapele (podignute 1797. g.) Ranjenog Isusa imamo sliku Ivana od Boga kako njeguje bolesnike, rad I. Zaschea (1826—1863) iz 1856. godine; danas u Diecezanskom muzeju u Zagrebu.⁹⁶

Sličan je životni put *sv. Kamila de Lellis* (1550—1614), medicinskog laika,⁹⁷ koji je 1582. godine osnovao redovničku zajednicu iz koje 1591. godine izrasta Red regularnih klerika za službu bolesnicima (Ministri degli Infermi — Camilliani). Poslije burnog, vojničkog života, sv. Kamilo je predano radeći u bolnici S. Giacomo u Rimu svjedočio veličinu jednog humanog zvanja.⁹⁸ Pod konac 16. stoljeća Kamilo otvara kuće i bolnice u Napulju i drugdje, a kao prve zabilježene su jedinice bolničara, koje upućuje na bojišta. Nastoji uvesti u bolnice neke novosti

⁸⁶ G. Kauffmann: Florenz, Reclams Kunstführer, Italien, III., 2. Aufl., Ph. Reclam jun., Stgt., 1969. p. 88.

⁸⁷ *ibid.* pp. 81—82.

⁸⁸ E. Federici: Santa Maria Bertilla Boscardin, 3. ed., Suore M. di S. Dorotea, Vicenza, Isola del Liri, 1960.

⁸⁹ G. da Pontasina: Vita di Santa Caterina Fieschi Adorno con ricordi e documenti, Genova, 1929.

⁹⁰ D. Attwater: *op. cit.* pp. 210—211.

⁹¹ G. D. Gordini: BS. T. 3. c. 984—989.

⁹² G. Russotto: BS. T. 6. c. 740—745.

⁹³ M. Gomez-Moreno: Primitias historicas de S. Juan de Dios, Madrid, 1950.

⁹⁴ A. Pazzini: Assistenza e ospedali nella storia dei Fatebenefratelli, Torino, 1956.

⁹⁵ J. Barlé: Nešto o prošlosti Zakladne bolnice u Zagrebu, Liječnički vjesnik, 53/1931/319 f.

⁹⁶ K. Dočkal: *op. cit.* I. p. 26., Inv. br. DM. 414.

⁹⁷ A. Pazzini: I santi nella storia della medicina, pp. 502—510.

⁹⁸ M. Vanti: S. Camillo de Lellis 1550—1614, apostolo di carità infermiera, Torino—Roma, 1929.

kao otvorene prozore, zračenje prostorija, prikladnu dijetu, izlaganje zaraznih bolesnika i inventara suncu i zraku. Kamilovi redovnici bili su uvijek u službi umirućima. Ranija iskustva dovela su sv. Kamila na misao o potrebi uvođenja posebnih odredbi koje bi spriječile sahranjivanje još živih bolesnika.⁹⁹ Godine 1886. proglašen je sv. Kamilo zaštitnikom bolesnika i bolnica, a 1930. godine i zaštitnikom osoblja za njegu bolesnika.¹⁰⁰

Kršćanska je duhovnost uzdigla karitativni rad i bezbrojni su primjeri onih koje rese djela milosrđa. Spomenimo ovdje samo sv. *Roka* (14. st.), čija se povijesnost,¹⁰¹ koja nadilazi legendu,¹⁰² gotovo sama nametnula.

Brojni su sveci utemeljitelji hospitala odnosno bolnica i sličnih ustanova. Još je 370. g. sv. *Bazilije Veliki* (oko 330—379) pred gradskim vratima Cezareje u Kapadociji podigao niz zgrada među ostalim za bolesne i gubave.¹⁰³ Sveti je *Benedikt* (oko 480—oko 547) utemeljio bolnice u Montecassinu (509. g.), Subiacu i Salerno. Iz ove posljednje se kasnije razvila glasovita salernska medicinska škola.¹⁰⁴ Čuveni »Hôtel-Dieu« u Parizu utemeljio je 651. g. opat sv. *Landericus* († 690).¹⁰⁵ Mnoge crkve, bolnice i druge karitativne ustanove na Zapadu nose ime sv. *Julijana Hospitatora*.¹⁰⁶ Valja nam spomenuti, da je sv. *Franjo Asiški* (1181/82—1226) organizirao bolnice za gubavce (leprozarije); sv. *Katarina Sienska* (Caterina Benincasa, 1347—1380) utočište za kužne bolesnike u Sieni za vrijeme kuge 1374. g.; sv. *Elizabeta Ugarska* (1207—1231) hospital za bolesne, a posebno leprozne itd.¹⁰⁷

Među svecima bilo je i onih koji se istakose kao medicinski pisci. Učenjak humanističkih znanosti sv. *Isidor iz Seville* (oko 560/570—636),¹⁰⁸ pisac upravo zadivljujuće sveobuhvatnosti, u djelima »De natura rerum« i osobito u opsežnom djelu »Etymologiae« (»Origines«), enciklopediji spoznaja onoga vremena, obradio je gotovo čitavu medicinu.¹⁰⁹ Uz brojna teološka i druga djela, svestrano izobraženi benediktinski redovnik bl. *Hrabanus Maurus* (780—856), »praeceptor Germaniae«, napisao je i djelo »Physica« medicinskog sadržaja.¹¹⁰ *Walafridus Strabo* (809—849), švicarski redovnik, jedan od najpoznatijih učenika Rabana Maura napisao je u stihu medicinsko djelo »Hortulus«, o ljekovitom djelovanju bilja iz samostanskog vrta.¹¹¹

Prirodnoznanstvena opažanja, medicinske spoznaje, a osobito iskustva narodne medicine sabrala je sv. *Hildegarda iz Bingena* (1098—1179) u djelima »Physica« i »Causae et curae«.¹¹² Sv. Hildegarda, jedna

⁹⁹ D. Attwater: op. cit. pp. 78—79.

¹⁰⁰ O. Wimmer: Handbuch, p. 316.

¹⁰¹ A. Vauchez: BS. T. II. cc. 264—273.

¹⁰² AA. SS. Aug. III. Anversa, 1737. pp. 407—410.

¹⁰³ M. M. Fox: Life and Times of St. Basil, Washington, 1939.

¹⁰⁴ I. Frascara: Assistenza agli infermi in Enciclopedia Italiana (EI), Institut. d. Encicl. Ital. Ed., Roma, 1933—41., T. XIX. p. 192—194.

¹⁰⁵ G. Mathon: BS. T. 7. c. 1092. i A. Poncelet: Anal. Boll. 12/1893/422—440.

¹⁰⁶ B. Gaiffier: La légende de St. Julien l'Hospitalier, Anal. Bollandiana, 63/1945/145—219.

¹⁰⁷ I. Frascara: l. cit.

¹⁰⁸ AA. SS. Aprilis, I. Venezia, 1741. pp. 327—364.

¹⁰⁹ A. V. González: BS. T. 7. c. 973—981.

¹¹⁰ O. Wimmer: Handbuch, p. 436—437.

¹¹¹ L. Glesinger: op. cit. p. 104.

¹¹² AA. SS. Sept. V. Venezia, 1770. pp. 629—690. i PL. CXCVII. c. 9—90.

od najmarkantnijih žena srednjega vijeka,¹¹³ time je postala utemeljiteljica znanstvenog prirodoslovlja u Njemačkoj, a s pravom nosi i naziv prve njemačke liječnice.¹¹⁴

Hagiolozi i povjesničari Crkve bolje mogu ocijeniti značaj ovdje spomenutih svetaca liječnika. No i kritička analiza neće osporiti ugled liječnika-svetaca koji i svjedoči, kako se od antičkih vremena, preko kršćanske ere, do novoga doba cijenila uloga i značaj liječničkog zvanja, pa će se još jednom, u oba smisla, potvrditi riječi znamenitog njemačkog kliničara H. Nothnagela (1841—1905), da samo dobar čovjek može biti dobar liječnik.

ZUSAMMENFASSUNG

Ein von den wichtigsten Grundsätzen des Christentums ist die Nächsten-Liebe. Daraus wird ein weites Gebiet von verschiedener karitativen Tätigkeiten, wie z. B. die Sorge um die Kranken, Invaliden, Siechlinge, Alten und Armen programmatisch ausgedehnt. Darum ist die positive Stellungnahme des Christentums zur Medizin besonders in ihren humanitär-karitativen und sozialen Aspekten verständlich. Es ist bekannt, dass die Ärzte, die als hervorragende Mitglieder der Gemeinschaft wirkten, nicht nur auf dem Gebiete ihres Wissens und Geschichtlichkeit, sondern auch auf den verschiedenen Gebieten der Wissenschaft, Kunst und der Sozialwirksamkeit aktiv wurden.

Unter den Ärzten befanden sich auch einige, die bedeutende Mitglieder der Religionsgemeinschaften waren. Ihre Gelehrsamkeit, humanitäre Bedeutung ihrer Arbeit und ihr Glaubenszeugnis waren sehr wichtig für die Entwicklung der ersten christlichen Gemeinden.

Die Überlieferung, zuerst mündlich, hat im Laufe der Zeit die zahlreiche Legenden geschaffen, die später in Hagiographien, Martyrologien, Akten und anderen Werken aufgeschrieben wurden. Die Kulturdenkmäler wie z. B. die sakralen Objekte, Mosaiken, Skulpturen, Bilder, illuminierte Handschriften, Inkunabeln und andere Schriften enthalten sehr viele Angaben, die für das Leben der heiligen Ärzte sehr wichtig sind. Der Kultus von Asklepius, Hygiea, Panacea, Hippokrates und anderer Ärzte der klassischen Antike wurde in den frühchristlichen Zeiten auf die heiligen Ärzte übertragen. Sie werden als populäre Schutzheilige gegen die verschiedenen Krankheiten, Patrone der Kranken, Krankenpfleger, Ärzte, Apotheker u. a. verehrt.

Von den Ärzten erwähnen wir im Artikel den hl. Lukas, die hl. Kosmas und Damianus, Pantaleon, Cyrus und Johannes, Cäsarius von

¹¹³ R. Van Doren: BS. T. 7. cc. 761—765.

¹¹⁴ O. Wimmer: Handbuch, pp. 268—269.

Nazianz, Antiochus von Sebaste, Diomedes von Tarsus, Julianus von Emesa, Juvenal von Narni, Ursicinus von Ravenna, Leonzio und Carpo-phorus von Vicenza.

Die orthodoxe Kirche zählt auch den hl. Andronicus, den »Apostel Pannoniens«, Orest von Tiana und Hermolaus von Nikomedien zu den heiligen »geldlosen« Ärzten zu.

Hl. René Goupil war Wundarzt, und Medizin-Studenten waren hl. Codratus von Corynthus und Philippus Benitius (Benizi). Hl. Bertilla Boscardin und Katharina von Genua waren Krankenschwester und — pflegerinnen. Hl. Rochus war ein opferwilliger Pestkrankenpfleger. Krankenpflege, im allgemeinen, wird vom hl. Johannes von Gott, Kamillus von Lellis und Luise de Marillac befördert.

Unter den Hospitalgründern und anderen Krankenanstalten können wir z. B., die ss. Basilius den Grossen, Benedikt, Landericus, Julianus Hospitator, Franz von Assisi, Katharina von Siena und Elisabeth von Ungarn finden. Als medizinische Schriftsteller stellen sich der hl. Isidor von Sevilla, Hrabanus Maurus, Walafrid Strabo und hl. Hildegard von Bingen vor.

Kürzere kritische biographische Angaben werden mit ikonographischen Beispielen begleitet besonders mit dem Rückblick auf unsere Darstellungen und Quellen.

VI. MARIOLOŠKI I XIII. MARIJANSKI MEĐUNARODNI KONGRES U ZAGREBU 1971.

Dr Adalbert REBIĆ

Ovo predavanje, održano na Teološko-pastoralnom tjednu u Zagrebu, zbog opsežnosti ovog broja Bogoslovske Smotre prenosimo u dvo-broj 2-3 od ove godine u kojem ćemo donijeti izabrane radove s Mariološko-marijanskog kongresa u Zagrebu što su ih održali naši hrvatski predavači o štovanju Marije u hrvatskom narodu.